

УДК 355.48(477.09)1918–1921

**ІСТОРИОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ
ПЕРІОДУ ДИРЕКТОРІЇ УНР ТА РОЗБУДОВИ
ЇЇ ВЛАСНИХ ЗБРОЙНИХ СИЛ****HISTORIOGRAPHIC STUDY OF THE
DIRECTORATE OF THE UNR PERIOD AND THE
DEVELOPMENT OF ITS ARMED FORCES****Мина Ж. В.,**

кандидат історичних наук, доцент кафедри
соціальних комунікацій та інформаційної
діяльності, Національний університет
«Львівська політехніка» (Львів, Україна),
e-mail: zhanna.shijaniuk@gmail.com

Myra Zh. V.,

Ph.D. in History, associate professor of the
Department of Social Communications and
Information Activities Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine), e-mail: zhanna.shijaniuk@gmail.com

Автор статті робить спробу узагальнити історіографічні розвідки щодо періоду Директорії УНР та її Збройних сил. Особливу увагу зосереджено на творчих здобутках української діаспори і закордонних виданнях, дослідженнях після періоду проголошення державної незалежності України 24 серпня 1991 р. та на працях останніх років. Стаття ґрунтується на методологічних принципах історизму, об'єктивності, системності та спадкоємності, які передбачають виявлення та всебічне вивчення джерельного масиву з урахуванням історичного контексту його формування. При розв'язанні поставлених завдань використані загальнонаукові та спеціальні методи: історіографічного аналізу та синтезу, історико-порівняльний, хронологічний, ретроспективний. Визначено концептуальні підходи українських зарубіжних фахівців, мемуаристів, а також стан розробки проблеми сучасними українськими істориками.

Ключові слова: армія, визвольні змагання, військове будівництво, діаспора, Директорія УНР, Збройні сили, історіографія, джерела, дослідження, періодизація.

The author of the article attempts to summarize the historiographical intelligence regarding the period of the Directorate of the UNR and its Armed Forces. Particular attention is paid to the creative achievements of the Ukrainian Diaspora and foreign publications, studies after the proclamation of the state independence of Ukraine on August 24, 1991 and on the works of recent years. The article is based on the methodological principles of historicism, objectivity, system city and continuity, which involve the discovery and comprehensive study of the source array, taking into account the historical context of its formation. When solving the tasks, general scientific and special methods were used: historiographical analysis and synthesis, historical-comparative, chronological, and retrospective. The conceptual approaches of Ukrainian foreign experts, memoirists, as well as the state of development of the problem by modern Ukrainian historians are determined.

Keywords: army, liberation struggle, military building, diaspora, Directorate, UNR, Armed Forces, historiography, sources, research, periodization.

Інтерес до історії визвольних змагань українського народу 1917–1921 рр. і далі не згасає. Не дивлячись на те, що за роки незалежності було накопичено досить велику науково-дослідницьку базу (статті, науково-популярні книги, монографії), зацікавленість посилилась після 2014 року. Події 1917–1921 рр. почали переосмислюватись, все частіше почали проводитись історичні паралелі. Значно розширились перспективи для подальшого розвитку національної історичної науки. Останнім часом з'явилась значна кількість історичної літератури, яка безпосередньо чи опосередковано стосується проблеми дослідження. У зв'язку з цим, автор статті робить спробу узагальнити історіографічні розвідки щодо періоду Директорії УНР та її Збройних сил.

Доба Директорії УНР є найдовшим і водночас найскладнішим з етапів української національно-визвольної революції 1917–1921 рр. Оцінка численних матеріалів початкового періоду Директорії, засвідчує, що державна влада спрямовувалась перш за все на пошуки і формування механізму держави і головним завданням було – розвиток армії та її структур, яка як відомо на той час складалась із повстанців. На відміну від своїх попередників уряд Директорії УНР прекрасно розумів значення і роль армії. Це підтверджує, зокрема, зміст звіту МЗС УНР за липень 1920 року, де підкреслюється що «наша держава, опиняючись без території, для підтвердження української державності взагалі і українського питання за кордоном має тільки два фактори: армію, що зі зброєю в руці зазначає перед світом існування Української держави і пресу, за допомогою якої можна впливати на хід політичних подій щодо України» [8]. Дослідник періоду національно-визвольної революції, наш сучасник Микола Кравчук у історико-правовому дослідженні, що стосується особливостей військового будівництва періоду Директорії УНР підкреслює, що «аналіз наукових розробок, архівних матеріалів безпеліційно підтверджує, що найціннішим досвідом українського право- та державотворення є державне будівництво початку ХХ ст., доба Української Центральної Ради, Гетьманату П. Скоропадського, Директорії Української Народної Республіки, Західноукраїнської Народної республіки, яке відновилося майже після трьохсотрічного занепаду Української держави та у великій мірі повторюється в Україні сьогодні...» [8].

Усталено в українській історичній науці прийнято історіографію періоду Української революції 1917–1921 років ділити на п'ять груп. Перша група – від часів поразки національно-визвольної революції до середини 1950-х рр.; друга – середина 1950-х – 1980-ті рр., тобто так званий період «відлиги» та «застою»; третя – пов'язана із періодом перебудови і гласності з 1985-х і до початку 1990-х рр.; четверта – творчі здобутки української діаспори і зарубіжжя; п'ята (заклучна) – від проголошення державної незалежності України 24 серпня 1991 р. і до наших днів. Такий підхід автор статті запропонувала у своєму попередньому історіографічному дослідженні «Збройні сили Директорії УНР: історіографія проблеми» [12] і надалі його притримується.

Щодо першого, другого і третього періодів (так званого радянського) запропонованого історіографічного поділу, то тут висновки однозначні: радянські історики не виходили за межі офіційної концепції, нещадно таврували «буржуазних націоналістів», а військово будівництво в УНР оцінювали негативно. Такі автори, як М. Какурін, П. Болгарі, А. Васильков, П. Голуб, Н. Гречанок, В. Довгопол, А. Лихолат, М. Любимчиков, П. Попов та ін. політичних діячів Директорії УНР характеризували як «буржуазних націоналістів», а формування українських Збройних сил фактично не розглядалось або цілеспрямовано фальсифікувалось.

Не ставилось завдання розглянути альтернативний процес українського державотворення і його складової частини – формування Збройних сил на національній основі і у 1950–х – першій половині 1980–х років, після критики культу особи Сталіна. Джерельна база розширилась, але акценти не змінились. В кінці 80–х рр. ХХ ст. і до проголошення в Україні державної незалежності у 1991 році (у так званий період «перебудови» та гласності) історики отримали можливість працювати з раніше засекреченими документами, але більшість з них все ще не могла позбутися ідеологічних стереотипів і продовжувала необ'єктивно висвітлювати історію.

Таким чином, радянські історики, керуючись комуністичними постулатами в оцінці подій минулого, у своїх працях негативно оцінювали український військовий рух, дотримувались єдиних стереотипів в оцінці національно-визвольної боротьби в Україні, Директорію УНР та її Збройні сили розглядали як буржуазно-націоналістичні та контрреволюційні.

Безперечно плідним є період четвертий – творчі здобутки української діаспори і зарубіжжя. Національна військова тематика до 90–х рр. ХХ ст. була фактично об'єктом дослідження лише українських істориків в еміграції. Саме ними від закінчення національно-визвольної революції і до початку Другої світової війни було багато зроблено в галузі дослідження української військової історії. До матеріалів, що висвітлювали історію національно-визвольних змагань українського народу за свою незалежність у 1917–1921–х рр. і стосуються досліджуваної тем, слід віднести наукові розвідки про окремі кампанії та операції Армії УНР. Це передусім праці М. Омеляновича-Павленка, О. Думіна, М. Крата, С. Левченка, Павленка, В. Петріва, В. Савченка та ін. Центрами таких досліджень в кінці 1920 р. стали еміграційні журнали та статті колишніх вояків УНР.

У 1930 р. створено у Варшаві Український науковий інститут. Археографічними виданнями цього інституту були книга О. Доценка «Зимовий похід (6.XII.1919 – 6.V.1920)» та книга оперативних документів Штабу Армії УНР «Українсько-московська війна 1920 р. в документах» під редакцією В. Сальського. У 1927–1939 рр. – активна діяльність і дослідження «Товариства бувших вояків Армії УНР», Франція. Після закінчення війни товариство реорганізували в Український військово-історичний інститут у Торонто (Канада). Багато колишніх воїнів Армії УНР осіло у Чехословаччині (Прага, Музей Визвольної Боротьби України (МВБУ). У Празі з 1928 р. до 1938 р. виходив друком журнал «Гуртуймося». На його сторінках можна знайти доволі цікаві матеріали, що стосуються теми дослідження. Щорічно видавався календар-альманах «Червона калина», у якому багато сторінок присвячено національно-визвольному руху українського народу 1917–1921 рр. З жовтня 1929 р. почав виходити місячний журнал «Літопис Червоної Калини», багато сторінок якого присвячено Армії і Флоту УНР.

До представників української зарубіжної історіографії міжвоєнного періоду (20–30–ті рр. ХХ ст.) належать: В. Винниченко, М. Шаповал, П. Христюк, І. Мазепа, П. Феденко, Є. Коновалець; повоєнного (починаючи з 40–х рр. ХХ ст.): М. Стахів, В. Прохода, П. Мірчук, Р. Млиновецький, Д. Гирський, Т. Гунчак, В. Верига.

Окремо хотілось би виділити праці В. Винниченка, П. Христюка, М. Шаповала, І. Мазепи [1; 11; 22], які писались і видавались в еміграції та залишаються на сьогодні важливим дослідницьким матеріалом з огляду на те, що у них використовуються важливі державно-політичні документи, висвітлюються проблеми формування військового курсу Директорії, причин і наслідків його змін.

Спогади Ісака Мазепи «Україна в огні й бурі революції» – одного з чільних громадських та політичних діячів українських визвольних змагань 1917–1921 рр., міністра, голови уряду містять багатий фактичний матеріал про перебіг подій. На його книгах виросло не одне покоління українських істориків [11]. В передмові до спогадів, історик Василь Яблонський зазначає: «...без спогадів І. Мазепи загальна картина того складного історичного періоду була б далеко не повною...».

Важливою також видається і та обставина, що «Україна в огні й бурі революції» була написана не по «гарячих слідах» подій, які описувалися, а кілька десятиліть по тому. Це значною мірою допомогло авторові уникнути «дрібних» тем, оскільки «рани» особистих образ вже встигли загоїтись, дозволяючи з висоти прожитого часу виважено дивитись на себе, на соратників, на противників та на загальний перебіг подій. Використання особистого архіву, щоденників, документів найближчих колег дозволило І. Мазепі, уникаючи «загальних місць», досить точно відтворити тло епохи» [11, с. 17]. Далі, це й же ж автор передмови робить слушний висновок, з яким автор статті цілковито погоджується, що «...Мазепа досить вдало впорався з цим (давати оцінку власним поглядам – авт.) завданням. Попри притаманний усім мемуарам суб'єктивізм, «Україна в огні й бурі революції» є самодостатньою і завершеною книгою, вона цікаво написана і не оминає практичного жодного із «проблемних» епізодів цієї доби. Самі спогади і додатки, вміщені у третьому томі (а це, здебільшого важливі історичні документи), – багате підґрунтя для роздумів і власної оцінки подій, викладених автором» [11, с. 23].

Історики державницького напрямку в 30–х рр. ХХ ст. приділяли велику увагу такому вагомому інституту держави як Армія. Колективна праця «Історія українського війська (від княжих часів до 20–х років ХХ ст.)» [10], що побачила світ у Львові у 1936 р. за словами Ярослава Дашкевича «перша, дуже амбітна за задумом аналітично-синтетична українська військова історія, науково-популярна за зовнішнім оформленням та критично-наукова (на жаль позбавлена підрядкового наукового апарату) за своїм змістом» [5, с. IV].

Перші фундаментальні роботи, в яких безпосередньо висвітлюються аспекти військового

будівництва в УНР доби Директорії та її бойові дії теж з'явилися на еміграції. Найповніше це питання розкрито в монографії О. Удовиченка «Україна у війні за державність», який був генерал–поручником армії УНР і стояв біля витоків українського війська та пройшов з ним увесь бойовий шлях аж до відступу з України в листопаді 1920 року. [17]. Начальник штабу Гайдамацького коша Слобідської України, що уславився взяттям Арсеналу, командир Третьої Стрілецької Залізної дивізії, яка перемогла більшовиків під час Вапнярської операції – генерал Удовиченко будучи талановитим військовим фахівцем, значну увагу приділив аналізу оперативно–тактичних дій Армії УНР у ході війни, що в українській військовій літературі, за окремими винятками, майже не зустрічається.

М. Капустянський, генерал–хорунжий Армії УНР, перебуваючи у таборі для інтернованих у Ланцуті та переїхавши згодом до Варшави, написав військово–стратегічне дослідження «Похід українських військ на Київ–Одесу» (в трьох частинах), де піддав суворій критиці політику Центральної Ради, Гетьманату, Директорії, лідерів Західно–Української Народної Республіки, що призвело до розриву з багатьма колишніми друзями» [6]. Ф. Кордуба у статті, присвяченій М. Капустянському підкреслював: «Генерал Капустянський не тільки був співучасником революційного періоду, який змінив соціальну структуру в цілому світі, він був також творцем у формуванні української військової мислі і державної суверенності. Він належить до нечисленних української військової еліти періоду визвольних змагань 1917–1920 рр., тому заслуговує на те, щоб його особі присвятити більше уваги» [7].

Монографія Л. Шанковського «Українська Армія в боротьбі за державність» [20], написана на основі величезного бібліографічного матеріалу та цінна не тільки тим, що у ній автор приділив увагу бойовим діям за участю Збройних сил УНР, але й висвітлив питання організаційного будівництва Армії УНР, проаналізував окремі моменти реформування військової структури вищих та середніх ланок Збройних сил.

З 1950–х рр. ХХ ст. центр історичної науки діаспори перемістився у Великобританію, а згодом на Американський континент.

Сучасний дослідник Микола Стопчаку дисертаційному дослідженні «Утворення і діяльність Директорії Української Народної Республіки (1918–1920 рр.): історіографія проблеми» робить висновок, що представники української зарубіжної історіографії через різні політичні уподобання, невміння і небажання прислухатись до аргументів іншої сторони, не зуміли дати виваженої відповіді на ряд концептуальних питань, пов'язаних із збройним поваленням гетьманського режиму [16].

«...в їх інтерпретації збройного протиборотства Директорії УНР з ворогами українського державотворення домінували суб'єктивні погляди й особисті уподобання, між самими авторами точилися гострі суперечки з приводу як рішень

проводу УНР у сфері військової політики, так і оцінок бойового шляху конкретних військових частин», – робить висновок М. Стопчак [16, ст. 30].

У вітчизняній історичній науці розпочався якісно новий період після проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р. Об'єктом посиленої уваги став період 1917–1921 рр. загалом та Директорії зокрема. З'являються окремі статті та розділи в загальних монографіях, присвячені окремим аспектам військово–історичної проблематики. Дослідники отримали змогу неупереджено, спираючись на факти, архівні матеріали, відтворювати історичне минуле і це якісно позначилося на результатах досліджень.

Однією з перших зробила спробу підвести підсумки досліджень Української революції Л. Радченко в окремому розділі монографії «Сучасна історіографія національно–демократичної революції в Україні 1917–1920 рр.» [13]. Дослідниця опрацювала численні зарубіжні та вітчизняні публікації, що вийшли переважно у 90–х рр. ХХ ст. та здійснила значну роботу по їх систематизації та аналізу. Л. Радченко висловила пропозиції щодо подальшого дослідження низки аспектів державотворчої діяльності Директорії УНР.

Окремі аспекти відтворили сучасні українські історики В. Верстюк, М. Гетьманчук, В. Голубко, Я. Дашкевич, Л. Дециньський, В. Литвин, М. Литвин, С. Литвин, С. Макаручак, О. Павлюк, О. Павлишин, І. Патер, О. Реєнт, О. Рубльов, В. Солдатенко, М. Швагуляк та ін.

Цікавий фактичний матеріал, присвячений проблемам військового будівництва, містить монографія М. Кравчука «Правові основи будівництва Збройних сил України в 1919–1993 рр.» [8]. Праця написана на основі маловідомих архівних матеріалів. Хотілось би звернути увагу на зручну і влучну періодизацію державного будівництва Директорії, включаючи формування Збройних сил Директорії, запропоновану істориком М. Кравчуком. Вона включає п'ять періодів: 1) 14 грудня 1918 р. – 5 лютого 1919 р. Від дати зречення гетьмана П. Скоропадського влади до дати залишення Києва військами Директорії; 2) 5 лютого 1919 р. – 15 липня 1919 р. Завершується переходом УГА р. Збруч і об'єднанням двох українських армій для боротьби з більшовизмом; 3) 15 липня 1919 р. – 5 грудня 1919 р. Завершується прийняттям урядового рішення про доцільність від'їзду С. Петлюри до Варшави і Наказом Головного отамана про призначення командуючим армією ген. М. Омеляновича–Павленка і початку Зимового походу; 4) 5 грудня 1919 р. – 5 травня 1920 р. Завершено датою дня закінчення Зимового походу і початком спільних фронтних дій Армією УНР з 6–ою польською армією; 5) 5 травня 1920 р. – 14 листопада 1920 р. Завершено днем остаточного залишення Урядом Директорії УНР власної території і переїздом на територію Польщі [8].

Панорамна картина національно–визвольної революції 1917–1921 рр. відтворена у монографії спробував В. Солдатенка «Українська революція» [14]. Автор використав широку джерельну базу та

численні праці ідеологів тогочасного визвольного руху. Також автор розробив критерії періодизації досліджуваного періоду, розкрив історичне значення та уроки Української революції.

«Суд історії» – так визначив С. Петлюра у листі до генерал-хорунжого М. Удовиченка громадську opinio щодо себе. Цим визначенням Сергій Литвин назвав свою книгу. Бо суд історії для Петлюри триває ще й донині», – написав президент Української Народної Республіки в екзилі 1989–1992 рр. Микола Плав'юк у слові до читача. Йдеться про монографію С. Литвина «Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана» [10]. До появи цієї праці, усі попередні носили фрагментарний характер. Автор залучив до написання книги нові архівні матеріали з архівів України і з-за кордону, які були не доступні його попередникам. С. Литвин об'єктивно висвітлив процеси боротьби за українську державність у 1917–1921 рр. та продовження цієї боротьби С. Петлюрою і його послідовниками в умовах еміграції.

П. П. Гай-Нижник у своїй новій книзі «УНР та ЗУНР: становлення органів влади і національне державотворення (1917–1920 рр.)» висвітлює процес становлення вищих та місцевих органів державної влади в Україні за часів Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки в контексті складного процесу національного державотворення у 1917–1920 роках. Автор аналізує успіхи та прорахунки державного будівництва, зокрема, законодавчу базу, принципи формування та діяльності вищих законодавчих і виконавчих органів першої і другої УНР та ЗУНР, центральних і місцевих органів державної влади, форми та устрій українських державних утворень, причини падіння Центральної Ради та успіху перевороту П. Скоропадського, підготовку та суть повстання Директорії, соборницько-державницькі прагнення українців Закарпаття та передумови і наслідки Акту Злуки УНР та ЗУНР тощо [2].

Широке коло проблем, пов'язаних з історією авіації Дієвої армії як органічної складової Збройних Сил Директорії УНР розглядає у своїх працях науковець Андрій Харук. Він широко досліджує організаційну структуру і склад авіаційних формувань, систему управління ними, а також їх участь у бойових діях. Заслуговує на увагу в цьому контексті стаття «Авіаційна промисловість України в 1918–1919 рр.» [18].

Цікавими є останні дослідження історика Івана Хоми. Хотілося б, в світлі останніх подій, коли ведеться політична боротьба, подати для роздумів і аналізу сторінки дослідження в монографії про політиканство та відповідальність і важливу постановку питання про те, чи врятувала б диктатура УНР в 1919 році від поразки. Дослідник намагається знайти відповідь на питання про те, що дало підстави Євгену Коновальцю, командир багатотисячного військового з'єднання армії УНР Осадного корпусу, підняти питання про диктатуру як необхідний крок для організації державного ладу та оборони країни? [19]. Пригадаємо, що після усунення 14 грудня 1918 р. Скоропадського та ще

до переобрання влади Директорією, Коновалець 15 грудня 1918 р. офіційно зосередив у своїх руках усю повноту військової та адміністративної влади в Києві та околицях. Це було зроблено відповідним наказом на підставі інструкції і уповноважень Директорії. Так, з першої години 16 грудня Київ оголошувався в стані облоги. У складній військово-політичній ситуації та внутрішньо-політичній кризі, С. Коновалець і Стрілецька рада порушили питання встановлення тимчасової одноосібної влади в Україні. Ні В. Винниченко, ні С. Петлюра не погодилися на певний час одноосібно очолити державотворчий процес. Це питання ставилось як першочергове і на Державній нараді УНР, що відбулась 16 січня 1919 р. у Києві. Назарук запропонував встановити військову диктатуру в складі Петлюри, Коновальця та Мельника. На думку історика М. Стахіва, ця пропозиція мала «очевидну ціль, щоб усунути страх перед одноособовою диктатурою». Жодна політична сила не підтримала цієї пропозиції, не підтримав і Петлюра. Після цього представники Стрілецької ради зняли це питання з обговорення [15; 19, с. 142–145]. Вже після революції Коновалець напише: «що за таких обставин катастрофа неминуха, – а перед ними, – залишилася тільки одна мета: зберегти себе як військову одиницю, відсунути якнайдалі неминучу катастрофу та вийти з неї з честю. Залишилось все по-старому. По-старому котилося все по щораз більш похилій площі, поки не докотилося до самого дна провалля» [19, с. 143]. На думку І. Хоми запровадження тимчасового одноосібного правління або колективної військової диктатури в УНР не змогли б запобігти відступу із Києва, однак у короткій перспективі це б позитивно вплинуло на ефективність політичних та військових процесів УНР.

Отже, аналіз джерел періоду української національно-визвольної революції 1917–1921 рр., дозволяє визначити рівень подання матеріалу радянською історіографією діяльності Директорії УНР, концептуальні підходи українських зарубіжних фахівців, мемуаристів, а також стан розробки проблеми сучасними українськими істориками. За роки незалежності України вітчизняні історики, спираючись на діаспорну літературу, критично оцінюючи радянську історіографію, опрацьовуючи архівні матеріали, зробили великий крок вперед у вивченні Української революції. Сьогодні іде переосмислення подій 1917–1921 рр. Сучасні історики перш за все намагаються об'єктивно висвітлювати події, давати неупереджені оцінки, розвіювати міфи, адже сьогодні як ніколи є значний суспільний попит на істину.

Список використаних джерел

1. Винниченко, В., 1920. 'Відродження нації', Ч. III, Київ-Відень: [З друку Христофа Райсера Сунів у Відні], 542 с.
2. Гай-Нижник, П. П., 2010. 'УНР та ЗУНР: становлення органів влади і національне державотворення (1917–1920 рр.)', К.: «ЩеК», 304 с.
3. Голубко, В. С., 1999. 'Військове будівництво Павла Скоропадського: плани і реалії', *Вісник Державного університету «Львівська політехніка»*, №377, с. 28–29.

4. Дашкевич, Р., 1965. 'Артилерія Січових Стрільців у боротьбі за Золоті Ворота', Нью-Йорк: *Червона Калина*, 205 с.

5. 'Історія Українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.)', 1992, 4-те вид. змін. і допов., Львів: *Світ*, 702 с.

6. Капустянський, М., 1946. 'Похід Українських Армій на Київ-Одесу в 1919 році: Короткий історичний огляд', Кн.ІІ., Мюнхен: Вид. «Хвильового», 200 с.

7. Кордуба, Ф., 2009. 'Генерал-полковник Микола Капустянський', *Інтернет-версія квартильника об'єднання був. воєнків українців в Америці, братства кол. воєнків 1-ої УД уУНА*. [online] Доступно: http://komb-a-ingwar.blogspot.com/2009/12/blog-post_19.html. [Дата звернення 13.01.2019]

8. Кравчук, М., 2017. 'Особливості військового будівництва в період Директорії Української Народної Республіки: історико-правове дослідження', *Публічне право*, №2 (26). [online] Доступно: file:///C:/Users/User/Downloads/pp_2017_2_36.pdf

9. Литвин, С., 2000. 'Симон Петлюра і військо. До оцінок в українській історіографії', Ч.1, *Військово-історичний альманах*, К., с.45-54.

10. Литвин, С., 2001. 'Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана', К.: *Видавництво імені Олени Теліги*, 640 с.

11. Мазепа, І., 2003. 'Україна в огні і бурі революції 1917-1921', К.: *Темпора*, 607 с.

12. Мина, Ж., 2008. 'Збройні сили Директорії УНР: історіографія проблеми', *Вісник Національного університету «Львівська політехніка» «Держава та армія»*, Львів, №634, с.145-150.

13. Радченко, ЛО., 1996. 'Сучасна історіографія національно-демократичної революції в Україні 1917-1920 років', Харків: *Око*, 120 с.

14. Солдатенко, ВФ., 1997. 'Українська революція: концепція та історіографія', К., 401 с.

15. Стахів, М., 1962-1966. 'Україна в добу Директорії УНР: У 7-ми т.', Торонто, [Т.І. - 276 с.; Т.ІІ. - 248 с.; Т.ІІІ - 276 с.; Т.ІV. - 353 с.; Т.V. - 248 с.; Т.VІ. - 247 с.; Т.VІІ. - 431 с.].

16. Стопчак, МВ., 2011. 'Утворення і діяльність Директорії Української Народної Республіки (1918-1920 рр.): історіографія проблеми', Автореф. дис. ... доктора історичних наук, *Київський національний лінгвістичного університету Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України*. [online] Доступно: <C:/Users/User/Downloads/11SMVRIP.zip>

17. Удовиченко, О., 1954. 'Україна у війні за державність: Історія організації бойових дій Українських Збройних Сил. 1917-1921', Вінніпег, 176 с.

18. Харук, АІ., 2012. 'Авіаційна промисловість України в 1918-1919 рр.', *Питання історії науки і техніки, Центр пам'яткознавства НАН України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури*, №1, с.23-30.

19. Хома, І., 2016. 'Історія військового формування Січових стрільців (1917-1919 роки): монографія', Львів: *Видавництво Львівської політехніки*, с.142-145.

20. Шанковський, Л., 1958. 'Українська армія у боротьбі за державність', Мюнхен: *Дніпрова хвиля*, 317 с.

21. Шаповал, М., 1927. 'Велика революція і українська визвольна програма', Прага: *Накладом Видавництва «Вільна Спілка» і Українського Робітничого Університету*, 333 с.

References

1. Vynnychenko, V., 1920. 'Vidrodzhennja nacii' (Revival of the nation)', Ch.III, Kyi'v-Viden': [Z druk. HrystofaRajsera Syniv u Vidni], 542 s.

2. Gaj-Nyzhnyk, PP., 2010. 'UNR ta ZUNR: stanovlennja organiv vlady i nacional'ne derzhavotvorennja (1917-1920 rr.) (UNR and ZUNR: the formation of authorities and national state-building (1917-1920))', K.: «*ShheK*», 304 s.

3. Golubko, VJe, 1999. 'Vijs'kove budivnytvo Pavla Skoropads'kogo: plany i realii' (The military construction of Pavlo Skoropadsky: plans and realities)', *Visnyk Derzhavnogo universytetu «L'vivs'ka politehnika»*, №377, s.28-29.

4. Dashkevych, R., 1965. 'Artylerija Sichovyh Stril'civ u borot'bi za Zoloti Vorota (Artillery of the Sitch Arrows in the struggle for the Golden Gate)', N'ju-Jork: *Chervona Kalyna*, 205 s.

5. 'Istorija Ukrai'ns'kogo vijs'ka (vid knjazhyh chasiv do 20-h rokov XX st.) (History of the Ukrainian Army (from the princely

times to the twenties of the twentieth century))', 1992, 4-te vyd. zmin. i dopov., L'viv: *Svit*, 702 s.

6. Kapustjans'kyj, M., 1946. 'Pohid Ukrai'ns'kyh Armij na Kyi'v-Odesu v 1919 roci: Korotkyj istorychnyj ogljad (Hike of the Ukrainian Army to Kiev-Odesa in 1919: A brief historical review)', Kн.ІІ., Mjunhen: *Vyd. «Hvyl'ovogo»*, 200 s.

7. Korduba, F., 2009. 'General-polkovnyk Mykola Kapustjans'kyj (Colonel General Nikolai Kapustyansky)', *Internet-versija kvartal'nyka ob'jednannja був. vojakiv ukrai'nciv v Ameryci, bratstva kol. vojakiv 1-oi UD uUNA*. [online] Dostupno: http://komb-a-ingwar.blogspot.com/2009/12/blog-post_19.html. [Дата zvernennja 13.01.2019]

8. Kravchuk, M., 2017. 'Osoblyvosti vijs'kovogo budivnytva v period Dyrektorii Ukrai'ns'koi Narodnoi Respubliky: istoryko-pravove doslidzhennja (Features of military construction during the period of the Directory of the Ukrainian People's Republic: historical and legal research)', *Publichne pravo*, №2 (26). [online] Dostupno: file:///C:/Users/User/Downloads/pp_2017_2_36.pdf

9. Lytvyn, S., 2000. 'Symon Petljura i vijs'ko. Do ocinok v ukrai'ns'kij istoriografii' (Simon Petliura and the army. Estimates in Ukrainian Historiography)', Ch.1, *Vijs'kovo-istorychnyj al'manah*, K., s.45-54.

10. Lytvyn, S., 2001. 'Sud istorii: Symon Petljura i petljuriana (Court of History: Simon Petliura and Petliurian)', K.: *Vydavnytvo imeni Oleny Teligy*, 640 s.

11. Mazepa, I., 2003. 'Ukrai'na v ogni i buri revolucii' 1917-1921 (Ukraine in the fire and storm of the revolution of 1917-1921)', K.: *Tempora*, 607 s.

12. Myna, Zh., 2008. 'Zbrojni syly Dyrektorii UNR: istoriografija problemy (Armed Forces of the Directory of the UPR: historiography of the problem)', *Visnyk Nacional'nogo universytetu «L'vivs'ka politehnika» «Derzhava ta armija»*, L'viv, №634, s.145-150.

13. Radchenko, LO., 1996. 'Suchasna istoriografija nacional'no-demokratychnoi revolucii' v Ukrai'ni 1917-1920 rokov (Contemporary historiography of the national-democratic revolution in Ukraine in 1917-1920)', Harkiv: *Oko*, 120 s.

14. Soldatenko, VF., 1997. 'Ukrai'ns'ka revolucija: koncepcija ta istoriografija (Ukrainian Revolution: Concept and Historiography)', K., 401 s.

15. Stahiv, M., 1962-1966. 'Ukrai'na v dobi Dyrektorii UNR: U 7-my t. (Ukraine in the days of the Directory of the UPR: In the 7th t.)', Toronto, [T.I. - 276 s.; T.II. - 248 s.; T.III - 276 s.; T.IV. - 353 s.; T.V. - 248 s.; T.VI. - 247 s.; T.VII. - 431 s.].

16. Stopchak, MV., 2011. 'Utvorennja i dijal'nist' Dyrektorii Ukrai'ns'koi Narodnoi Respubliky (1918-1920 rr.): istoriografija problemy (Formation and activities of the Directory of the Ukrainian People's Republic (1918-1920): historiography of the problem)', Avto-ref. dys. ... doktora istorychnykh nauk, *Kyi'vs'kyj nacional'nyj lingvistychnogo universytetu Ministerstva osvity i nauky, molodi ta sportu Ukrai'ny*. [online] Dostupno: <C:/Users/User/Downloads/11SMVRIP.zip>

17. Udovychenko, O., 1954. 'Ukrai'na u vijni za derzhavnist': Istorija organizacii' bojovyh dij Ukrai'ns'kyh Zbrojnyh Syl. 1917-1921 (Ukraine in the war for statehood: History of the organization of combat operations of the Ukrainian Armed Forces. 1917-1921)', Vinnipeg', 176 s.

18. Haruk, AI., 2012. 'Aviacijna promyslovist' Ukrai'ny v 1918-1919 rr. (Aviation Industry of Ukraine in 1918-1919)', *Pytannja istorii nauky i tehniky, Centr pam'jatkoznavstva NAN Ukrai'ny i Ukrai'ns'kogo tovarystva ohorony pam'jatok istorii ta kul'tur*, №1, s.23-30.

19. Homa, I., 2016. 'Istorija vijs'kovogo formuvannja Sichovyh stril'civ (1917-1919 roky): monografija (The history of the military formation of the Sich Riflemen (1917-1919): a monograph)', L'viv: *Vydavnytvo L'vivs'koi politehniky*, s.142-145.

20. Shankovs'kyj, L., 1958. 'Ukrai'ns'ka armija u borot'bi za derzhavnist' (Ukrainian Army in the struggle for statehood)', Mjunhen: *Dnirova hvylja*, 317 s.

21. Shapoval, M., 1927. 'Velyka revolucija i ukrai'ns'ka vyzvol'na programa (The Great Revolution and the Ukrainian Liberation Program)', Praga: *Nakladom Vydavnytva «Vil'na Spilka» i Ukrai'ns'kogo Robitnychoho Universytetu*, 333 s.
